

KODÁLY ZOLTÁN ÉS A KÁLLAI KETTŐS

A magyar tánckincs történeti stílusrétegeit Martin György² a *Magyar tánc típusok és táncdialektusok* című kötetében taglalja. A régi rétegbe sorolja azokat a tánc típusokat, amelyeknek gyökerei feltehetően a középkorig nyúlnak vissza és egyazon táncnak férfi, női és vegyes, egyéni és páros, valamint csoportos formái egymás mellett élnek. Műfaji csoportjaiként a *leánykörtáncokat*, a *fegyvertáncokat* vagy *eszközös pásztortáncokat*, az *ugrós-legényes* típuscsaládba tartozó régi férfítáncokat és a *régi párostáncokat* tárgyalja.

A régi stílusú táncok műfajilag egységesebb csoportját a *régi párostáncok* alkotják, melyek a régi európai párostánc divatok nyomait őrzik. Martin lassú és közepes tempójú, valamint gyors párostáncokat különböztet meg.

A régi stílusú táncok kísérétét nem a dallam, hanem inkább a tempó és ritmus felől közelíthetjük meg. A ritmust / tempót a kísérő kontra és a bögő játéka határozza meg, amit a zenészek *gyors dúvőnek*³ neveznek. A főbb típuscsaládokat, mint *kanásztánc*, *ugrós* és *legényes*, a mérsékelt tempó jellemzi, melyhez a magyar nyelvterület középső és nyugati részén az *esztam* kontra-ritmus kapcsolódik, míg keleten, főleg Erdélyben mindig a *gyors dúvő* helyettesít. A 2/4-es ütembeosztású táncdallamokra az egyenletes, nyolcadoló ritmus jellemző. A táncmotívumok ritmikái főértéke ugyancsak a nyolcad, ami megfelel a kontra- és dallamozgás ritmusának egyaránt.

Az európai reneszánsz jellegzetes tánczenei gyakorlata, a *proportio-eljárás* hatott a magyar tánczenére. Ennek lényege, hogy a lassú és friss ellentét-pár két táncát ugyanazzal a dallammal kísérték: az első rész dallamát metrikai és ritmikai szempontból átértékelve, más ütemben és tempóban kísérték vele a második táncrészt. A páros ütemű, lassú *Vortanz* dallamát követő *proportio* vagy *saltarello* utalások a gyors, ugró *Nachtanz* páratlan (3/4, 6/8) ütemére vonatkoztak.

Az *újabb réteg*be tartozó tánc típusokra erősen rányomták bélyegüket a 19. századi, egységes nemzeti kultúra megteremtésére irányuló törekvések. E táncfajtákhoz a magyar népzene új stílusú dallamanyaga, a népies műdaltermés, valamint a hangszeres verbunkos és csárdás kapcsolódik. Az új stílusú verbunkos zene és tánc egyik döntő mozzanata a tempóbeli, metrikai-ritmikai

¹ Dr. Boros-Konrád Erzsébet egyetemi docens, Partiumi Keresztény Egyetem – Nagyvárad (Ro), Bölcsészettudományi és Művészeti Kar, konradkati13@yahoo.com

² Martin é.n., 47-72. l.

³ A cigány nyelv „kétyszer” jelentésű *duvar* szavából ered. Pávai, 1993, 87. l., *Dúvő* cím alatt.

változás, melynek során a mérsékelt tempójú régi férfitánc nyolcados mozgásértékei lassú negyedekké szélesednek. Az új, 4/4-es ütemű magyar tánczene méltóságteljes pátoszát az ún. *alkalmazkodó, pontozott ritmus* és a lassú, feszes kontraktszerű, ún. *lassú düvő* hangsúlyozza. Az egyes műfajok és típusok, a férfi és vegyes-páros, szórakozó és bemutató funkciójú táncformák határozottan elkülönülnek, valamint – a *verbunk* szabályozatlan formái mellett – a kötött körformák is nagyobb szerephez jutnak, pl. a *csárdás* a régi típusú magyar táncok páros változata.

A csárdás két, régiesebb formájában három: *lassú, közepes, gyors* tempójú önálló részre tagolódik. Az egyes részeket a tempóbeli különbség, de zenei (dallamkincs, metrika, ritmika, kíséretmód), valamint táncformai sajátosságok különböztetik meg.

Új tánc típusaink zenéje a dallamok ritmikájában, de főleg tempó és metrum vonatkozásában különbözik. A *verbunk, lassú* és *friss csárdás* táncokat kétféle tempó jellemzi: a 4/4-es ütemű, lassú tempójú zene ritmuskísérete a *lassú düvő*. A frisshez mindig a gyors esztám kapcsolódik. Az alábbi ábra a ritmuskíséret, a *düvő* változatait mutatja be.

A magyar tánc kincs *vegyes rétegébe* Martin az idegen, főleg nyugati, valamint az úri, polgári, tánciskolás eredetű táncokat sorolja, nem idegen eredetű, hanem asszimilációjuk, folklorizációjuk és elterjedésük csekély mértéke miatt. E réteg táncai megtartották kötött formájukat, jellegzetes zenéjüket és elkülönülnek a régi és új réteg táncainak paraszti stílusától.

A 19. században sokat emlegetett hármas tagozódású párostánc és a *három a tánc* kifejezés a 20. századra a magyar nyelvterületen jobbra kiveszett, már csak néhány helyen lelhetők fel a csárdás hármas felépítésének nyomai. Így például a szatmári Erdőháton ismeretesek a *csendes, csárdás* és *ugrós* kifejezések, tehát a táncnyelv őrizi a hármas tagozódás nyomait.

A Szabolcs megyei Nagykálló község nevéhez kötődő *Kállai kettős* társas tánc. A dramatiszált történet, műfaja szerint *táncballada*, formájában, zenéjében és tempójában egyaránt megőrizte a hármas felépítést. Erdélyben a nyugati Székelység és a Mezőség keleti felén élő magyarság és románság páros-tánc manapság is őrizi nemzeti párostáncunk ezen sajátosságát.

A kállai kettősről az első adat 1674-ből, Lugosi Ferenc tollából való, a nagykállói vár létezésének idejéből. A szájhagyomány egyik változata szerint a kettősben szereplő változtatott lépések arra utalnak, hogy valamikor ott egy rab váltogatta a lábát a börtön tüskés deszkáin. A másik változatról a megye levéltárosa tudósít az 1800-as években. Leírja, hogy a várvédő katonák ha elfogtak egy törököt (kontyost) és egy osztrákot (copfost), összekötötték őket egymásnak háttal és rájuk parancsoltak, hogy muzsikára táncoljanak. Ha rosszul léptek, a katonák megcélozták korbáccsal a lábukat. Ezért mindegyik rab úgy igyekezett táncolni, hogy a másik legyen a korbács felől – ezt az ugrabugrálást nevezték kállai kettősnek. A vár lebontása után (1709) a szokás megmaradt a farsangi maskarázásban, játékokban, valamint az anyák intelmeiben csintalan gyermekük felé: *vigyázz, mert még eljárod a kállai kettőst*.

A kállai kettős zenei anyagát 1895-ben az *Etnográfia* című lap megbízásából Farkas Lajos írta le először – ekkor még hat népdalból állt. Szövegét Móricz Zsigmond jegyezte fel 1903–1905 közötti, Szatmár megyei népdalgyűjtő útján, amely azután első színdarabjában, a *Sári bíró*-ban is elhangzott.

1921-ben Kodály Zoltán érdeklődött a kállai kettős iránt, de mert csak táncolva tudták előadni neki a művet, letett a feljegyzéséről. 1926. november 7-én újra elment Nagykállóba egy koreográfussal, és ekkor jegyezte le, három cigány muzsikus játékból és a táncosok egyszólamú énekéből ismerve meg. 1928-ban fonográfra rögzítette. 1932-ben szerepelt először filmen, Fejős Pál *Ítélt a Balaton* című alkotásában; 1933-ban készült a kállai kettős első rádiófelvétele.

A háború után Kodály zenekari és énekkari művé dolgozta fel tanítványa, az Állami Népi Együttes karnagya, Csenki Imre felkérésére, melyhez az együttes koreográfusa, Rábai Miklós tervezett táncot.

A kállai kettős dalait nem szokták tánc nélkül énekelni és a táncot nem szokták más dalokkal társítani. Mindhárom tánc dallama egyetlen stíluskörbe tartozik. Különböznek tempóban, ritmusképletek vonatkozásában, és ez utóbbi velejárájaként a szótagszám növekedésében. Bár a dallamkincs tekintetében és a csárdás kíséretében feltűnő egyöntetűség uralkodik, a kállai kettős kíséretében a lassú dűvös első rész két, az ún. *csendes* és *csárdás* részre oszlik, amit az *ugrós* követ.

Kodály Zoltán feldolgozásában a mű négy népdalból áll.

I. Felülről fúj az őszi szél: gyűjtő Kodály Zoltán, 1928, Nagykálló, Szabolcs megye (későbbi gyűjtések más községből, Szabolcs megyéből, 1950 után, részben hangszeres változatokat eredményeztek).

A Magyar népzene tára XII. kötetében a CLXIX típusként tartják számon, mint 8-szótagos, nagy tripodikus, *giusto* dallamot, a duda-nótából kiformalódott típust. Hangsora bőkvártos dór (Bárdos Lajos megnevezése alapján): *d-*

é-f-gisz-á-h-c-d.⁴ Valamennyi sora azonos zenei anyagból épül fel, szerkezete $A^5A_vA_{vk}A_v$, kadenciái 5 1 5 1. Mindössze 13 variánsa ismeretes, melyből hatot Nagykállóban, a többit a közeli szabolcsi és szatmári falvakban gyűjtötték – a dallam szűk elterjedtsége és nagyfokú egyöntetősége jelzi, hogy valószínűleg helyi alakítás eredménye. „Létrejött a kállai kettős népies műtánc történetével függ össze. A tánc kötött formája a 19. század végén készült rekonstrukció, mely a hozzátartozó dalokat is stabilizálta. Jelen típusunk a dalok sorában az első, szövege állandó, és csakis e táncal összefüggésben éneklik. [...] Régi táncdalok és dudanóták kedvelt felépítése a tripódia, mely három 2/4-es ütemből alkot egy sort 4+2+2+ tagolódással [...]. A negyedes alapú tripódia azonban – mely típusunk felépítése – a régi dallamok körében ismeretlen, és csupán az új stílusú népdalokban jelenik meg, de más tagolódással. Esetünkben tehát a régi ritmusképlet lehetett a kiindulás, amely augmentálódott. Ez a ritmikai változás fogódzót ad a dallamtípus kialakulásához. Az augmentáció ugyanis a 18. század vége felé föllépő, új jelenség, annak a stílusváltásnak a következménye, amely a táncagyományban ment végbe. A verbunkos dallamok jó részét a negyedes alapülktetés jellemzi, mely a csárdásban egyeduralkodóvá vált. A típus ritmikai sajátossága a pontozott – nyújtott, majd éles – ritmus, vagyis a koriambus. Ezzel a ritmussal indította a dallam valamennyi sorát 1928-ban Balázs Ferenc nagykállói prímás [...], és a többi, később gyűjtött változatban is legalább két sor elején megtalálható. Az énekelt dalok is mindig így kezdődnek, tekintet nélkül a prozodiára. Ez minden valószínűség szerint városi népies divat hatásának tulajdonítható, a koriambust ugyanis a 19. századi felfogás a magyaros ritmus legpregnansabb megtestesítőjének tekintette.”⁵

♩ = 90

Fe - lül-ről fúj az ó - szi szél, zö - rög a fán a fa - le - vél.

7 Ugyan, ba-bám, ho - vá let - tél, már két es - te el nem jöt - tél.

2. Már két este el nem jöttél,
tán biz' a verembe estél?
– Nem estem én a verembe,
véled estem szerelembé. | 3. Véled estem szerelembé,
tudod, kedves vagy szívemnek.
De te engem nem szerettél,
csak éppen hogy kecsegtettél. | 4.– Addig rózsám innen nem mégy,
míg ez a gyertya el nem ég.
A másik is mindjárt elég,
a szerelem mégsem elég. |
|---|--|---|

⁴ Bárdos 1974, 137. l.

⁵ A magyar népzene tára XII, 2011, 23. l.

II. Jó bort árul Sirjainé: A feldolgozott népdal (4+4) 8-szótagos, *giusto*, dipodikus dudánóta. Szerkezete ABC_v, kadenciái 4 1 2 1, élénk tánc.

Ke - rek az én szű - röm al - ja, pi - ros se - lyem - mel ki - varr - va.

Ma - gam - ról ha le - vet - ké - zém, szű - röm fe - jem a - lá tē - szēm.

Dallamváltozatok: 1) -varr- 2) -ké- 3) tē-

A Kállai kettős II. tételbeli szövegének első két versszaka:

1. Jó bort árul Sirjainé,	2. Kerek az én szűröm alja,
Ott kucorog a vén Dúzsneé,	Piros selyemmel kivarrva.
Aranyhajú Ecsediné,	Magamról ha levetkezem,
Gödénytorkú Nagybédiné.	Szűröm fejem alá teszem.

III. Kincsem, komámasszony: Játékos dal, gyors tánc.

A magyar népzene tára X. kötete CXIII. típusként tartja számon, mint 12-szótagos, kanásztánc-ritmusú táncdalt. Hangsora *dór*, szerkezete A⁵A⁴A_kA, kadenciái 5 4 2 1. A dallamozgás kétütemnyi, a további két ütem csak a kadenciahangot ismételteti vagy változtatja az alsó vagy felső kvarttal – a szöveg is ennek megfelelően gyakran csak a dallamsor feléig tart, a végéig kiegészülve tréfás szótagismétléssel. A kállai kettős középső dallamaként tartják számon. „A tánc ma ismert alakja a 19. század végén készült rekonstrukció. Zenéje és felépítése a csárdás hármas felépítéséhez (*három a tánc*) igazodik. A népies mütánc szellemében alkotott motívumaival és merev előadásával elüt a vidékre jellemző gazdag táncagyománytól.”⁶

⁶ A magyar népzene tára X, 1997, 23. 1.

Tempo giusto. Nagykálló, (Szatmár vm.)

Kin- csem ko- má- asz - szo- szo- ro- szo rossz asz- szony,
 Adj egy ma- rék len - cse- csé- re- csé- re- cse- csét,
 Mely- ért ci- gány asz - szo- szo- ro- szo rossz asz- szony,
 Majd mond jó sze- ren - cse- csé- re- csé- re- cse- csét.

2. Ki se merek menni ninininini,
 Kapum elé kiállani ninini,
 Mert mind azt mondják agyára-
 gáragyagják,
 Hogy a szerelem babárábába bánt.

3. Beteg vagyok én szöszörösző szörnyen,
 Meg is halok én kökükükörö könnyen,
 Érted, kedves ró-rozsároszásza-zsám,
 Elhervad az or-cácárácácá-cám.

IV. Finálé: *Nem vagyok én senkinek sem adósa*: 17. századi, az önfeléd mulatozásról szóló, friss csárdás. 14-szótagos, bővült soros, kanasztánc-ritmusú dallam. Hangsora *dór*, szerkezete AB+toldalékCC_k, kadenciái 5 4 2 1.

$\text{♩} = 90$

Nem va - gyok én sen - ki - nek sem a - dó - sa, a - dó - sa,
 5 él még az én fe - le - sé - gem é - des - ap - ja,
 9 é - des - any - ja, meg an - nak az a - pó - sa, a - nyó - sa.
 13 Eb fél, ku - tya fél, míg az i - pam, na - pam él,
 17 Eb fél, ku - tya fél, míg az i - pam, na - pam él.

2. Nem vagyok én senkinek sem adósa, adósa,
él még az én feleségem édesapja, édesanyja,
meg annak az apósa, anyósa.
Eb fél, kutya fél, míg az ipam, napam él,
Eb fél, kutya fél, míg az ipam, napam él.

4. Még azt mondja ez a kislány, vegyem el,
vegyem el,
meg se kérdi, hogy majd mivel tartom el,
tartom el.
Eb fél, kutya fél, míg az ipam, napam él,
Eb fél, kutya fél, míg az ipam, napam él.

3. Szép vagyok én, csak a szemem fekete,
fekete,
nem vagyok én az erdőbe remete, remete.
Eb fél, kutya fél, míg az ipam, napam él,
Eb fél, kutya fél, míg az ipam, napam él.

5. Eltartom hétköznap búzakenyérrel,
kenyérrel,
vasárnap, ha más nem jut, hát veréssel,
veréssel.
Eb fél, kutya fél, míg az ipam, napam él,
Eb fél, kutya fél, míg az ipam, napam él.

Kodály *Kállai kettősének* kíséretét vonósötös, három klarinét és két cimbalom⁷ látja el. „Frivolnak tetsző kifejezéssel: a Kállai kettős együttese big band a népi zenekarok között, egy elképzelt, rekonstruált, bár valójában soha nem létezett nagy népi zenekar. [...] Elsősorban komponált műzene [...], nem véletlenül figyelmeztet alcíme: eredeti népdalok *után*.”⁸

A három egybekomponált, egymást *attacca* követő rész közül az első tempójelzése *Lassú tánc lépés*. A *Felülről fúj az őszi szél* verbunkos dallamát a hegedű és klarinét mutatja be széles cimbalomfutamok kíséretében. A népdal hat strófával szerepel a műben, melyek közül – a szerző utasítása szerint – a 4-5. elhagyható. A kórus női és férfiszólamainak évődő párbeszédében bontakozik ki a méltóságteljes, verbunkos lejtésű dallam, „ekként a feldolgozás módja hangzásba is áttemeli a tánc páros jellegét.”⁹ Bár a harmóniak a versszakok során szinte változatlanok, a tétel tablószerű jellegét a felrakás módja és a hangszeres díszítés változatossága ellensúlyozza.

A második, szünet nélkül következő tétel *Allegro vivace* tempójelzésű. A *Jó bort árul Sirjainé* kórusletét zenekari kísérete jellegzetes üres kvintekkel, a dallamot gazdagon körülíró díszítésekkel idézi a dudaszót. A négystrófás tétel harmadik strófájának utótagja elhalkul, tempója lelassul, fájdalmas kromatika színezi el. A zeneszerző „valami nagyon újat hoz, meglepőt, előkészíti a visszatérést, amely egy megemelt érzelmi szinten megy végbe. Mintha a szonátaforma megismételt expozíció-kidolgozás-visszatérés skémáját alkalmazná a szonátánál sokkalta szerényebb formai keretek között.”¹⁰

Hosszan kitarított akkord vezet a harmadik tételhez, a *Kincsem, komám-asszony* kezdetű kanásztánc-ritmusú táncdal feldolgozásához. Dallamát a

⁷ A cimbalom a XVI. századtól a cigány- és népi zenekarok kedvelt hangszere.

⁸ Breuer 1982, 266-267. 1.

⁹ *Idem* 267.

¹⁰ *Idem* 268.

hangszerek játékos, mozgalmas szólamai rajzolja körül. A kirobbanó finálé a *Nem vagyok én senkinek sem adósa* kezdetű kanasztánc-ritmusú táncdalra épül. A feldolgozás pergő ritmusa és erőteljes dinamikai kontrasztjai vezetnek a táncballada csúcspontjához.

Kodály Zoltán *Kállai kettősének* bemutatója 1951. április 4-én volt az Operaházban. Szabó Ferenc 1951 novemberében méltán fogalmazott ekként: „A feldolgozás lenyűgözően intenzív érzésbeli gazdagsága élő példakép: hogyan kell közeledni a népzenehez, mit és hogyan kell kiemelni belőle, hogyan kell szinte az érzés paroxizmusáig fokozva, de mégis fegyelmezetten kibontani annak mély emberi mondanivalóját.”¹¹

Idézett irodalom

- Bartók Béla (1966): *A magyar népdal*. In: *Bartók Béla összegyűjtött írásai I.*, közreadja Szöllősy András, Zeneműkiadó, Budapest.
- Bárdos Lajos (1969): *Harminc írás a zene elméletének és gyakorlatának különböző kérdéseiről. 1929-1969*. Zeneműkiadó, Budapest.
- Bárdos Lajos (1974): *Tíz újabb írás 1969-1974*. Zeneműkiadó, Budapest.
- Breuer János (1982): *Kodály-kalauz*. Zeneműkiadó, Budapest.
- Eősze László (1956): *Kodály Zoltán élete és munkássága*. Zeneműkiadó Vállalat, Budapest.
- Kodály Zoltán (1973): *A magyar népzene* (a példatárt szerkesztette Vargyas Lajos). Zeneműkiadó, Budapest.
- Kósa László – Filep Antal (1975): *A magyar nép táji-történeti tagolódása*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Járdányi Pál: *Magyar népdaltípusok. I-II*. Akadémiai Kiadó, Budapest 1961.
- Martin György (é.n.): *Magyar táncművészet és táncdialektusok*. Népművelési Propaganda Iroda.
- Pávai István (1993): *Az erdélyi és moldvai magyarság népi tánczenéje*. Teleki László Alapítvány, Budapest.
- *** *A magyar népi tánczene* (2000). Szerkesztette Virágvölgyi Márta – Pávai István, Planétás Kiadó, Budapest.
- *** *A magyar népzene tára VI-XII. Népdaltípusok* (1997-2011). Szerkesztette Paksa Katalin, Balassi Kiadó, Budapest.
- https://www.mozaweb.hu/Lecke-ENK-Enek_Zene_5-Kodaly_Zoltan_Kallai_kettos-99166
- https://hu.wikipedia.org/wiki/K%C3%A1llai_kett%C5%91s
- <http://magyarorszagkul.nlcafe.hu/2017-08-21/tanccal-kinoztak-a-rabokat-a-kallai-kettos-tortenete/>

¹¹ Vessd össze Breuer 1982, 269. 1.